

НЕКА ЗАПАЖАЊА ПОВОДОМ ПРВИХ РЕЗУЛТАТА ПОПИСА
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СТАНОВНИШТВА ОД 31 МАРТА 1961

У историји сваке земље пописи становништва представљају врло значајне догађаје. Они пружају документацију дату у облику „једног најпотпунијег биланса људи и друштвених односа” у размерама националне територије.

Југославија као целина нема за собом дугу историју популационог развоја која би јој омогућила студије кроз дужи временски период. Настала после Првог светског рата, она је за четрдесет година свога живота извела пет пописа становништва, од којих сваки за себе представља посебан демографски биланс за праћење популационог развоја и структурних промена у њему. Отуда ти пописи, иако не баш увек изведени по захтевима најсавременије статистичке методологије представљају стварне тачке ослонаца за анализу популационог развоја у земљи у разним временским раздобљима.

Шоследњи попис становништва који је обављен у времену од 1 до 7 априла 1961 представља једну од најобимнијих и најсавременије организованих статистичких акција коју је досад обавила југословенска статистика. Може се са правом очекивати да ће резултати овог пописа бити један од најбогатијих и најдрагоценијих материјала који ће моћи свестрано да послуже при анализама за даље планско развијање нашег друштва.

Са површином од 255804 км² Југославија спада у знатно веће земље од својих суседа: Албаније, Аустрије, Мађарске, Бугарске, Чехословачке, Грчке па и Румуније, као и од знатног броја европских земаља као: Белгије, Холандије, Швајцарске, Данске и Португалије. На том пространству према последњем попису становништва од 31 марта 1961 било је настањено 18,512.805 становника што представља више од двоструког броја становника Шведске, Португалије, Грчке, Белгије, а више него четвороструко од броја становника на територији Данске, Финске, Норвешке, Швајцарске. У поређењу са земљама веће територије и бројнијег становништва, југословенско становништво чини више од једне трећине становништва Велике Британије, Западне Немачке и Италије.

Популациони развој Југославије у прошлости и његове основне виталне карактеристике. — У анализи динамике југословенског становништва обично се полази од податка да је на дан 1 децембра 1918 укупан број становника на територији ондашње Југославије износио 11,605.176. Првим пописом становништва 31 јануара 1921 установљено је да Југославија има 11,984.911 становника. Десет година касније, 1931 укупан број становника достиже 13,934.038. Послератна три пописа становништва показују даљи развој популације до последњег његовог стања од 18,512.805 становника које представља пораст за скоро 50% у односу на први попис од 1921.

Становништво на територији Југославије 1921—1961

Датум пописа	Пописом обухваћено на територији у време пописа	Пописано и процењено на садашњој територији укупно	индекс
31. I. 1921	11,984.911	12,545.000	100.0
31. III. 1931	13,934.038	14,534.000	115.9
15. III. 1948	15,772.098	15,841.566	126.3
31. III. 1953	16,936.573	16,991.449	135.4
31. III. 1961	18,512.805	18,512.805	147.6

Овакав темпо пораста био је омогућен низом повољних фактора. а у првом реду високим нивоом стопе рађања, плодности и брачности у становништву као и значајним опадањем стопе смртности.

Наталитет југословенског становништва. — Пре првог светског рата стопа наталитета југословенских народа достигала је висину од око 40 рођених на 1000 становника. После овога рата она је осетније пала и на нивоу од 35‰ задржала се читаву деценију. У периоду од 1935—1939 ова стопа је претрпела снажнији пад, тако да је 1939 достигла свега 25,9‰. Наредних година 1940—1948 стопе наталитета остају углавном на истом нивоу, а тек 1949 и 1950 оне бележе поновно опорављење (30,2‰), да би затим забележиле опадање све до нивоа од 23‰ који ниво карактерише развој наталитета за последње три године — 1958, 1959 и 1960.

На ово понашање наталитета у становништву видног утицаја има читав низ проблема у развоју становништва међу којима изузетан демографски значај имају брачност и плодност у становништву.

Брачност и плодност југословенског становништва. — Највише стопе брачности југословенског становништва показале су 1921 и 1947 са општом стопом од 13‰. Овако висока стопа за те године донекле је резултат нормалне појаве да младо становништво после ратних година тежи да заснива своје породице. Иако је овај фактор имао утицаја на повећање стопа нупцијалитета за поратне године, оне су код нас врло повољне и без дејства овог фактора с обзиром да су оне досад у свом развоју врло ретко падале испод 9‰.

У погледу плодности Југославија достиже стопу од преко 100 живо рођене деце на 1000 женског фертилног становништва. Ако ову стопу фертилитета упоредимо са стопама других европских земаља, запазићемо да је она врло висока јер Белгија, на пример, има стопу од 68, Италија и Велика Британија 69, Шведска 73, Аустрија 76, Данска 80, Француска 82, Холандија 94, итд.

Морталитет југословенског становништва. — Општи развој стопа смртности код нашег становништва представља изванредно повољно кретање ако се има у виду да се последњих година ова стопа свела на 9 умрлих на 1.000 становника, што у поређењу са стопом за период од 1921 до 1933 представља смањење за више од половине.

На овако смањење стопа смртности утицало је нагло опадање смртности одојчади чија је висока стопа кроз деценије била карактеристична за ову нашу негативну компоненту у развоју становништва земље.

Општи преглед кретања становништва
на 1.000 становника

Година	Живоро- ђених	Умрлих	Склопљ. бракова	Прирашт. (природ.)	Умрла одојч. на 1.000 ст.
1921	36,2	20,9	13,0	15,8	145,2*
1947	26,6	12,7	13,1	13,9	—
1948	28,1	13,5	12,8	14,6	—
1949	30,0	13,5	11,4	16,5	102,1
1950	30,2	13,0	11,4	17,2	118,4
1951	27,0	14,1	10,3	12,9	139,8
1952	29,7	11,8	10,5	17,9	105,0
1953	28,4	12,4	9,8	16,0	116,1
1954	28,5	10,8	9,9	17,7	101,6
1955	26,8	11,4	9,3	15,4	112,8
1956	25,9	11,2	8,8	14,7	98,3
1957	23,7	10,6	8,6	13,1	101,5
1958	23,8	9,2	9,4	14,6	86,4
1959	23,1	9,8	8,9	13,3	91,6
1960	23,1	9,7	9,0	13,4	87,3

* Податак за 1924.

Становништво на дан 31 марта 1961 и његове карактеристичне промене у односу на раније пописе. — Поменуте компоненте, било као позитивни или негативни фактори у развоју становништва у целини, као и низ других демографских, економских, друштвених, културних и здравствених фактора имали су значајног удела у формирању обима и одговарајућих структура у становништву. Како су се ти утицаји реперкутовали на стање и динамику промена у становништву, показаће анализе које ће се појавити после објављивања коначних резултата најновијег пописа становништва. Засад располажемо само са једном статистичком публикацијом (1) која садржи прве резултате последњег пописа становништва од 31 марта 1961 године и која има карактер брзе информације о најосновнијим подацима о становништву.

Бројно стање становништва и његова територијална раздеоа

	Укупно	%
Народна република		
Укупно	18.512.805	100,0
Србија	7.629.113	41,2
Уже подручје	4.814.100	26,0
Војводина	1.851.448	10,0
Косово и Метохија	963.565	5,2
Хрватска	4.148.122	22,4
Словенија	1.584.368	8,6
Босна и Херцеговина	3.274.886	17,7
Македонија	1.404.883	7,6
Црна Гора	471.433	2,5

У погледу удела у укупном броју становника на читавој територији, прво место заузима НР Србија са 41,2%. У оквиру НР Србије више од 63% отпада на уже подручје Србије, затим АП Војводину 24,3% и на Косово и Метохију 12,6%. Учешће броја становника других народних република иде овим редом: Хрватска (22,4%), Босна и Херцеговина (17,7%), Словенија (8,6%), Македонија (7,6%) и Црна Гора (2,5%).

Повољан развој броја становника на територији Југославије имао је за резултат значајну концентрацију у погледу густине насељености по територијалној јединици (км² површине). За четири деценије развоја ју-

(1) Савезни завод за статистику: Први резултати пописа становништва од 31 марта 1961 године, „Статистички билтен“ бр. 203/61.

гословенског становништва, показатељ густине насељености бележи пораст од 23 становника на 1 км² више него што их је било у 1921. За последњих 13 година, тј. од првог послератног пописа, густина насељености на целокупној територији кретала се овако: 1948 — 61,9, 1953 — 66,4 и 1961 — 72,4, што значи да је забележен пораст за више од 10 становника на један квадратни километар. Са овим показатељем густине насељености Југославија је данас далеко испред многих европских земаља: Албаније, Бугарске, Финске, Грчке, Ирске, Норвешке, Португалије, Шпаније, Швајцарске и Шведске.

Као допунска информација о овом показатељу нека послужи упоредни преглед који приказује разлике с обзиром на извесна временска раздобља и територијални распоред:

Насељеност по народним републикама у 1948, 1953 и 1961

Народна република	Број становника на 1 км ²		
	1948	1953	1961
Укупно	61,9	66,4	72,4
Србија	73,9	79,0	86,3
Уже подручје	76,3	79,6	85,7
Војводина	74,1	79,0	86,7
Косово и Метохија	68,1	75,6	90,1
Хрватска	66,9	69,6	73,4
Словенија	71,4	74,2	78,2
Босна и Херцеговина	50,1	55,7	64,1
Македонија	44,8	50,7	54,6
Црна Гора	27,3	30,4	34,1

Као што се из прегледа види најгушће је насељена НР Србија, посебно Аутономна Косовско-Метохиска област у којој је на 1 км² било настањено више од 90 становника. Захваљујући изразито повољном виталном индексу на подручјима Словеније, Хрватске и Војводине густина насељености је виша од просека за Југославију, док је насељеност у другим републикама испод тог просека.

Домаћинства и његове карактеристике. — Из података овога прегледа лако је закључити да је развој домаћинства ишао веома брзим темпом.

Датум пописа	Домаћинства	
	укупно	индекс
31. I. 1921	2.459.803	100,0
31. III. 1931	2.827.626	115,0
15. III. 1948	3.627.024	147,5
31. III. 1953	3.963.038	161,1
31. III. 1961	4.655.788	189,3

Ако ове податке упоредимо са порастом броја становништва, видимо да је пораст броја домаћинства био скоро два пута бржи од пораста становништва. Фактори који су условили овакав процес развоја домаћинства могу се делимично приписати повећању броја становника, нарочито повећању оног конгингента становништва који је у последњим годинама у великом броју заснивао своје породице а већим делом чињеници да просечна величина домаћинства перманентно опада. За илустрацију ове констатације нека послуже ови подаци:

Број становника на 100 домаћинства 1921—1961

Датума пописа	Број становника на 100 домаћинстава
31. I. 1921	510
31. III. 1931	514
15. III. 1948	437
31. III. 1953	429
31. III. 1961	398

Док у свом општем просеку број чланова по домаћинствима у 1921 износи више од 5, у 1961 он не достиже ни 4 члана по домаћинству.

Појаву опадања просечног броја чланова у домаћинствима такође су условили многи фактори међу којима су без сумње најважнији: опадање броја рађања, културни ниво, услови живота, миграција становништва, већа запосленост у непољопривредним делатностима, деоба пољопривредних имања која проузрокује издвајање породица, различита породична структура домаћинстава, урбанизација и други фактори који су у послератном животу земље дошли до видног изражаја.

Посебан израз добија овај феномен ако га размотримо с обзиром на територијалну раздеоу.

Народна република	Број становника на 100 домаћинства		
	1948	1953	1961
Укупно	437	429	398
Србија	439	432	395
Уже подручје	454	445	396
Војводина	361	350	329
Косово и Метохија	635	642	629
Хрватска	394	381	356
Словенија	378	366	343
Босна и Херцеговина	515	504	463
Македонија	527	524	501
Црна Гора	451	455	439

Преглед указује на две карактеристике:

— Осетне разлике у просечној величини домаћинстава по појединим народним републикама односно областима. Највећи просек, преко 6 чланова, припада Косовско-Метохиској области. Иза ње долази Македонија са преко 5 чланова и Босна и Херцеговина са просеком од 4—5 чланова по домаћинству. Изразито низак просечан број чланова показује Војводина.

— Значајно опадање просечног броја чланова у домаћинству скоро на свим подручјима са изузетком Косовско-Метохиске области и Црне Горе које у тринаестогодишњем развоју показују у том погледу нека мање значајна колебања. Упоређујући, међутим, садашње стање броја чланова домаћинстава са оним од пре 13 година, констатује се смањење на свим подручјима, наравно са различитим интензитетом тог смањења. Изражена индексима, јачина тога смањења види се из следеће табеле:

Народна република	Индекс (1948=100)
Укупно	91,1
Србија	90,0
Уже подручје	87,2
Војводина	91,1
Косово и Метохија	99,1
Хрватска	90,4
Словенија	90,7
Босна и Херцеговина	89,9
Македонија	95,1
Црна Гора	97,3

Индекси показују да је опадање просечног броја лица која отпадају на једно домаћинство било најјаче у НР Србији 10%, а нарочито на ужем подручју ове Републике где то смањење достиже и 13%. Осетно опадање показују и Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија у којима смањење иде на нешто мање од 10%, док је у Црној Гори и Македонији ово опадање просечног броја лица на једно домаћинство знатно мање. Готово без промена или су оне сасвим незнатне је Косово и Метохија, што је и разумљиво с обзиром на висину рађања у домаћинствима ове области.

Бројно стање домаћинстава на дан 31 марта 1961 према територијалној раздеои

Народна република	Број домаћинстава	%
Укупно	4,655.788	100,0
Србија	1,932.692	41,5
Уже подручје	1,217.127	26,1
Војводина	562.446	12,1
Косово и Метохија	153.119	3,3
Хрватска	1,165.224	25,1
Словенија	462.262	9,9
Босна и Херцеговина	707.857	15,2
Македонија	280.291	6,0
Црна Гора	107.462	2,3

Највећи број домаћинстава има НР Србија, затим народне републике: Хрватска, Босна и Херцеговина, Словенија, Македонија и Црна Гора, што се дакле у потпуности поклапа са редоследом констатованим за раздеоу укупног броја становника на поједина подручја.

Прираштај становништва. — У периоду 1948 — 1953 годишњи прираст становништва Југославије износио је 228.076 или 14,4 на 1000 становника. У даљем осмогодишњем периоду 1953 — 1961 прираштај становништва достигао је у просеку 190.170 становника годишње, или 11,2%. То су подаци који несумњиво имају своје значајне друштвено-економске последице. То пре свега значи да Југославија сваке године мора да обезбеди нове изворе за живот за око 200.000 становника, да у одговарајућој пропорцији створи нова радна места, одговарајуће капацитете школства, здравства, итд.

Индекси прираштаја становништва
1948—1961

Народна република	Индекс (1948=100)
Укупно	117
Србија	117
Уже подручје	116
Војводина	113
Косово и Метохија	132
Хрватска	110
Словенија	110
Босна и Херцеговина	128
Македонија	122
Црна Гора	125

Осим ових глобалних података о прираштају занимљиво је размотрити упоредни преглед по појединим периодима и подручјима.

Годишњи прираштај становништва у периодима 1948—1953 и 1953—1961

Народна република	П р и р а ш т а ј			
	1948—1953		1953—1961	
	укупно	стопа ‰	укупно	стопа ‰
Укупно	228.076	14,4	190.170	11,2
Србија	89.492	13,7	81.245	11,6
Уже подручје	61.900	14,9	42.829	9,6
Војводина	11.661	7,1	18.988	11,2
Косово и Метохија	15.931	21,9	19.428	24,0
Хрватска	30.975	8,2	26.513	6,7
Словенија	12.819	8,9	9.993	6,6
Босна и Херцеговина	56.269	21,9	53.428	18,8
Македонија	30.055	26,1	12.546	9,6
Црна Гора	8.466	22,4	6.445	15,3

Подаци показују да је у највећем делу Југославије прираштај опао, но са неједнаким интензитетом. Најјаче опадање интензитета забележено је у НР Македонији и то за више од 17000 становника годишње. Узрок овој појави треба тражити искључиво у демографском фактору, смањењу стопа природног прираштаја и исељавању Турака са овог подручја.

Друга екстремна величина прираштаја забележена је у области Косова и Метохије где је просечан годишњи прираст становништва у периоду 1953 — 1961 у односу на претходни период у порасту за 3500 становника годишње. Са 24 становника прираштаја на сваких 1000 становника, Косовско-Метохиска област представља највишу стопу за Југославију која је двоструко већа од југословенског просека а скоро четири пута већа од стопа прираштаја за НР Хрватску и НР Словенију.

Народне републике Босна и Херцеговина и Црна Гора показују такође висок ниво ове стопе, мада су у поређењу са ранијим периодом у значајнијем опадању.

НР Србија у послератном периоду бележи осетан пад прираштаја становништва а нарочито на њеном ужем подручју. Истраживање стопе у оквиру ове Републике пружају занимљив материјал с обзиром на разлике које постоје између појединих подручја. На ужем подручју прираштај је опао са 14,9 на 9,6‰, а у Војводини прираштај је порастао у поређењу са ранијим периодом за скоро 4‰, што је разумљиво ако се имају у виду досељавања становника разних крајева Југославије у ову област.

Прираштај становништва с обзиром на агломерацију према насељима. — Први резултати пописа становништва дају могућност сређивања података и о насељима по величини. Док је у 1953 било 91 насеље са преко 10000 становника, у 1961 забележено је 109 таквих насеља, дакле 18 насеља више и то са 4,2 милиона становника или близу 1/4 укупног југословенског становништва. Овакав податак несумњиво говори о јакном процесу урбанизације а који ће бити још уочљиви ако га размотримо с обзиром на обележје величине насеља.

Величина насеља	Број насеља % од укупног становништва			
	1953	1961	1953	1961
10000—19999	56	51	4,8	3,9
20000—29999	17	28	2,5	3,7
30000—39999	5	12	1,0	2,3
40000—59999	2	6	0,6	1,5
60000—79999	5	2	2,0	0,8
80000—99999	1	3	0,5	1,4
100000 и више	5	7	6,7	8,9
Укупно:	91	109	18,1	22,5

Подаци о прираштају између пописа 1953 и 1961 указују на још једну занимљивост која може да буде од посебног интереса у прибављању претходних информација о миграцији у становништву.

Из података које дају први резултати пописа 1961 и њиховим упоређивањем са стањем пописа из 1953 запажа се да је скоро у половини општина на територији Југославије становништво у опадању а у једној шестини тих општина чак и преко 10%.

Највећи број општина чије је становништво опало у периоду 1953 — 1961 има НР Хрватска (143), затим народне републике Србија (90) од тога уже подручје Србије (78) а Војводина (12), Македонија (35), Словенија (31), Босна и Херцеговина (12) и Црна Гора (4). Косово и Метохија не показују ни једну општину чије је становништво у опадању.

У овом процесу могуће је наслутити многа локална, међусреска и међурепубличка миграциона кретања чији су мотиви најчешће економске, социјално политичке и индивидуалне природе. Миграција село-град као последица повећаног удела непољопривредног становништва које се иселјавало у области где је индустријски развој добијао широке размере представља посебну специфичност за наше услове. Међутим, мали је број општина у којима је до смањења броја становника могло да дође услед негативног прираштаја, односно депопулације, мада и она има свој, иако веома незнатан удео.

Љ. Шкара

РАСПОДЕЛА И РАДНИЧКО САМОУПРАВЉАЊЕ НА НИВОУ ЕКОНОМСКИХ ЈЕДИНИЦА

Дубоке промене које се врше у систему расподеле и на подручју друштвено-економских односа у нашим радним колективима, добили су одговарајуће место и у законским прописима које је Савезна народна скупштина усвојила на фебруарском заседању 1961 (1). После доношења ових нових привредних инструмената веома се живо дискутује о расподели и радничком самоуправљању на нивоу економских јединица (2).

Нови систем расподеле осамостаљује привредне организације и ствара материјалне услове за оптимално ангажовање радничких маса у решавању проблема везаних за материјални процес производње и свакодневни живот радног колектива. Али тако широко замишљена децентрализација привредног живота захтева и одговарајуће форме, организаци-

(1) Поред осталих усвојен је и Закон о изменама и допунама Закона о средствима привредних организација и Закон о изменама и допунама Закона о радним односима (ЗСл. лист ФНРЈ, бр. 8/61 и 17/61 — пречишћен текст наведених закона).

(2) Савезна индустријска комора, Централно веће Савеза синдиката Југославије и Секретаријат за рад Савезног извршног већа организовали су у првој половини ове године саветовање на коме је присуствовао велики број представника радних колектива, научних установа и других заинтересованих фактора. Кроз већи број реферата, кореферата и дискусија измењена су искуства и анализирани проблеми расподеле и друштвено-економских односа у радним колективима с посебним освртом на расподелу и радничко управљање на нивоу економских јединица. Ове дискусије постају нарочито интензивне доношењем поменутих прописа и данас су прихваћене од стране радних колектива који врше анализе, испитују могућности и траже решења за обезбеђење материјалне базе радничком управљању.